

І. МИКИТЕНКО

ОГНІ

(УРИВОК ІЗ ПОЕМИ)

I

В президії з'їзду
побачив її
і скрикнув нежданно:

— Олена?...

Та як-же це ви?... Звідкіля?... З Баглаїв,
де яблуні, берег і клени?...

У вас-жє хазяйство... Ну, як-же це ви,
що з нами в театрі гучному?...

Де-ж хутір далекий... і край степовий...
і сад ваш... густий... яблунівий?..—

Їй зморшки рясні круг упертих очей
розбіглися так променисто...

— Немає!— сказала... І так гаряче
згучали слова урочисті.

— Немає хазяйства... нема Гончара...

І я вже тепер... не Гончарка...

Це, бачте... Ну, як вам... Цілий тарарам...—
Здрігнулась... І в очах мов хмарки.

...А в залі музика Олену віта.

Над нами звисають знамена.

Я чую, що пахнуть, рясніють життя...

І палко говорить Олена.

Вона розв'язала хустину... Іще...

(...Вже сиве у неї волосся!..)

І знову гарячим, бурунним дощем

з Олениних уст полилося...

.....

Тоді ото я, так нежданно, її
побачив і скрикнув:

— Олена!

Та як-же це, як?... Звідкіля?... З Баглаїв,
де яблуні, берег і клени?...

II

На Гончарівщині — тополі
і кладовище на горі;

глибокий вколо нього рів,
де трави пахнуть, наче смоли.

А далі тин. І сивий сад.
За садом — хата і стодоли...
(Вже не повернеться назад
до куркулів воно ніколи!)

В саду — і яблуні, і сливи, —
землі неораної дар.
І на подвір'ї сам Гончар
сидить кремезний та щасливий.

У Гончара землі до біса!..
Та він не сіє, не оре:
добро саме в засіки лізе,
а він з засіків лиш бере...

У Гончара село не писне!
Бо голе все... і все дурне...
От він землі не дасть... притисне...
і всі подохнуть. Все засне.

Та що село! Село у жмені...
А от: посватав чорта... Н-на!
Узяв обідрану Олену,
у люди вивів... Що-ж вона?..

Замість дяки тільки плаче
та єрепениться, кляне...
А в Гончара ще кров гаряча,
дітей ще буде не одне...

І так жили: приходять гості...
— Вари, Олено, з вишні чай.
Давай нам закуски. Ступай
та вмийся, ти... коросто!..

— У мене жінка ще зелена,
сириця ще від неї тхне...
Чи чуєш... госпожа Олено!..
Нічого... вивчу!.. Ге-хе-хе...
Дивіться: ось! (Аж з рота піна).
Олено! Ге! Куди? Куди?...
А ну лиш... зараз на коліна!
Не там, не там! Ставай сюди...

Ставала... Й гніву, а не злости
вмістити груди не могли.
Покинуть?... Так сказати просто...
Коли-ж „закон“ до купи злив!

І так жили: раба Олена
кипіла, плакала, кляла

і сад, і яблуні, і клени,
й дітей, що Гончару дала.

Вони росли, казали „мамо“!
А потім... перейшли на „мать“!...
О, чом таке воно незнане,
що буде з нами? Чом пільма?..

Була - б притиснула до циці,
щоб захлинулись в молоці,
щоб не було! щоб не росли ці
два лобурі, як жеребці...

.....
І не було вже слова „мамо“,
а тільки: „Дайте! Нате! Ви!...“
А в серці материнім — яма...
і гнів ніяк не задавить...

III

І пригадалось: дні, заливи...
Не раз застукувала ти,
як ми в саду трусили сливи
й ховали потім під хрести.
Але не сердилась... Дивилась...
(А в очах стомленість і біль...)
Нас тільки хлопці твої били,
Свиридько твій і твій Василь...
Тоді не знали: чом Олена
на нас собак не нацькує?..
І реготали, мов шалені,
і знову брались за своє...

IV

... Скінчила промову... Музика віта,
і тисячі плещуть в долоні.
А очі у мене на клени, на став,
на ситі у березі коні...
І що там?... І де те село Баглаї?..
Багато-ж пролинуло років...
І радісно плутались мислі мої
й хмурили над ставом глибоким.
Олена сказала: — Тут дива нема...
Йому я сама відплатила...
Та, бачте, це довго... —
І наче в туман
обличчя гаряче схилила.

V

— Тоді,
як почула я вперше оце:
„Повстаньте, голодні і гнані!“
Так тьохнуло серце... І наче в лице
Хтось радісний лагідно глянув. —
— Та ви - ж не голодні, Олено, були?..
Було усього вам доволі...
Вам поле оралось, сади вам цвіли,
вночі шелестіли тополі... —
Здрігнулась Олена. Розсипала жар...
Волосся упало з - під хустки...
— Жартуєш ти, хлопче... Де пасся Гончар,
там стала руїна і пустка...
...Василю, Василю... Мій проклятий син...
В якій ти жебрачиш країні?..
Нема тобі жалью!.. Нема, не проси... —
І зморшки їй збіглися гнівно.
А голос Олени сталево згучав,
в очах невблаганність уперта...
...— Мій болю далекий... Василю... прощай!
Чому з Гончаром не помер ти?..
Тоді, як летіли ті сонячні дні
і серце лиш вперше заграло
і вибухнув скований праведний гнів,
як наші загони вставали...
Тоді мені ясно: до мене цей крик!
Бо всеньке життя я рабою...
Гончаре, мій кате! Вже днів тих старих
тобі не побачить зі мною... —

VI

... З'їзд зачинався... і гімном шумів...
Бадьорі йшли делегати,
і в кожного в серці ті гасла живі,
і в кожного очі — плакати!..
А я за Оленою швидко услід,
і мислі натягнуті дзвінко...
Невже це із темних моїх Баглаїв
оця несподівана жінка?..
Нас ніч охопила. Ішли ми кудись...
(Куди нам слова ті пронести?..)
По вулицях дзвінко трамваї неслись
і діти кричали: „Ізве - є - стья“... —

VII

— Було це так... Коли - б згадати...
Ти пам'ятаєш перші дні,

коли із фронту йшли салдати?..
Кляли Керенського одні,
а інші ні... Було ще темно,
тривожно, темно... Й раптом — ось:
Вставайте... гей!.. Діліте землю!..
Панів вбивайте!.. —
Зайнялось
і покотилось,
і пішло,
і загреміло всюди, всюди...
Перемішалось село...
Почула я, що воля людям...
І так застукало, забилося
у мене серце... Ще не вмер
Навіки гнів мій!.. Сили-сили
в собі почула я тепер!..
Мій батько вмер в панів Довбаків...
Так нагло вмер... Мене-ж узяв
Гончар. Була я за собаку...
Та ні... й собака спокій мав...
А я... те знають тільки стіни...
Він запирав од мене все...
Перед гостями на коліна
мене він ставляв... До гусей
на цілу ніч, щоб стерегла,
у хлів зачинить... О, проклятий!
За що я сили віддала?..
Сама-ж, сама з пролетаріату
і з куркулем гадюк плодила,
що потім з батьком в банду йшли...
За те-ж! я все, я все спалила!
Нема ні яблунь, ані слив...
Нема стодол, згоріли... Димом
пішло за вітром... Хата й двір...
Свого-ж хазяїна — Якіма...
(А так — хазяїн! та ще й звір!)
Його я власною рукою
з його-ж одрізу — раз! і два!..
Лежи, собако! Не вставай,
щоб попроситися зі мною...
... Ти наказав мені сидіти,
гадав, що — пес на ланцюгу! —
Не зірвється! Й тоді ти
із Василем у ліс загув...
А тут летіли, мчали бурі...
З панів Довбак лишився дим.
Повстали Драна і Баюри
і крізь огонь нові ряди
ішли під місяцем... Блищали
вночі лопати і ключки

і біля двору твого стали...
— Виходь, Якиме! За ланки
за нашу кров, за піт гарячий,
за одробітки, за дітей
давай нам відповідь!...—
І наче
гула земля...
— Чом стоїте?..—
Хтось крикнув...
— Бий! Заходь кругом,
бо він не вийде... він сховався!..—
А я сиділа за вікном
і в серці біль останній рвався.
Свиридько кинувся до мене...
— Там ваші дядько! Ваші всі...
З Баюрів люди... Мамо, нене...
Рятуйте... вийдіть та просіть,
Може помилують... А я
подамся в ліс... до батька... мамо!

І затрусився, і зів'яв...
Бо що сказала я?..
— Не з вами...
Не подорозі, хлопче, нам!..
Його ні краплі не жаліла.
Ця Гончарівщина — вона
убила жаль...
І гнів шалений,
Мій гнів воскрес в єдину мить...
За батька, за своїх дідів,
що десь на панщині вмирили,
за всіх жінок, що від катів
і від дітей їх лиха взнали,
за все, за все, та ще й за себе
я прокляла їх...

До людей
Я вибігла.
Затихли...
Небо
десь від пожеж було руде.
У полі тихо.
На гробках —
хрести на місяць.
На тополі —
затрипотів, хававкнун птах.
А люди ждуть... І коси голі
не дзенькають...
— Кажи, Гончарко...—
Промовив дядько, — де Яким?..
В обличчя блиснула цигарка

і димом пихнула крутим.
— Нема Якіма... Він утік...
Він десь на вас готує кару...—
І разом блиснули круті
їх вила...
— Не втечеш, Гончаре!..
Кажі, Олено!.. Чуєш... Бо...
— Ми з ним розплатимось!..
— Ми вловим!..
А я під ожеред соломи
вже підкладаю коробок
із сірниками й швидко тру,
з середини сухої смичу...

.....
І перший блиск мені в обличчя
осяяв путь мою стару.
— Нема Якіма! Хай не буде
Й його проклятого кубла!..—
І зашуміли буйно люди,
і знов земля мов загула...
А за соломою — стодоли,
коморі, хата і хліви...
... — Була колись Олена гола,
то й знову голою живи!..
А ні,— туди! де невідоме!
де може й справді є життя!..
Нема тепер у мене дому...

А заграви гудуть, шумлять...
А люди кинулись до коней!..
— Немає коней!..
— Взяв Гончар...
І тільки стукаю у скроні,
і серце рвалося до хмар...
Від блисків поле й клени видно, —
немов шкварчала кров на них.
І раптом крик...
З огню Свиридько...
Немов із серця мого —
зник.
Перелякався він. Подався до тата.
А по селу тривожний дзвін...
Вже розгорілась добре хата!
А з лісу Гончарів загін...
... Кричать,
гудуть...

— Рубайте клени!
Добру - ж не гинути дарма...
— За нами, наймичко, Олено!
— Тепер ти з нами! не сама!..

... За ворітьми жінки товпою:

— Диви, сказалася стара!

— Несе одріз!

— Кладе набої!...

— Це зустрічати...

— Гон-ча-ра?

— Ха-ха-ха-ха!...

— го

— го

— го

— го!...

Палахкотіли, мов огонь...

А він попереду свого
загону мчить... І коло скронь
набрякли жили й чуб кудлатий
без картуза

рудим

кущем

розвіявся...

— Гей, не вбивати!—

Хрипить, — падлюку! Запечем

її живою...

як картоплю...—

І вже од коней пара б'є,

з носів кривавиця й соплі,

й землі під ними не стає...

Вже близько...

Шлях загородили...

— Бий з рову...

— Хлоп-ці!...

— Гай!

— Вперед!...

Шлях перерізали...

Змісили...

І хто кого—

не розбереш...

...О, як стоїть в борні голода!

— На смерть!

І кинулись на них...

...Огонь у руках... огонь із рота...

Поки останній не зтих.

Тільки Василь на кладовищі
страшні прокльони прокричав

і зник. Все вище, вище

огонь здіймався і сичав.

А на воротах:

— Де Олена?

— Я тут, хазяйне... Стій, Гончар!

З одрізу вогники зелені,

останнє —

„га-х?!...“

і прямо в жар
розскочилися черепки,
і зашкварчав, як сало, мозок...
Немов гора — надувсь Яким...
Напух...
І... репнув...

.....

По дорозі
од грізних вил і дзень і полиск —
рушає в путь моя рідня,
моя тепер єдина доля...
І я скакаю на коня

і поруч з дядьком в путь незнану
з піснями месників веду...
...Куди приїду?... Де я стану?...
Де смерть нежданною знайду?..

О, не було думок тривожних,
бо йшло нас стільки! голих душ...
А поле дальнє і порожнє,
і в небі зляканність і глуш.

VIII

— ...Ми йшли і йшли. Несли пожежі
Нехай конає! Хай горить!
Бо знову пузо розпережуть
і розсупоняться пани...

А вдалені такі країни!
Дійду! — сказала я, — до них...
Так бийся-ж, бийся до загину,
коли нехоч рабою жить.
І стала я — справжній вояка...
Не раз ходили на Махна.
Петлюру били й гайдамаків...
А де Василь — ніхто не знав.

Уже одрізали нам поля,
дебела склалася артіль.
Пішла туди й Олена гола —
на вільний хліб, на вільну сіль.
Але часи були тривожні —
що-дня то замах, то бій.
Тоді лиш вперше неможнї
взнавали обов'язок свій.

Як на фронтах борці червоні
з робітниками били всіх,
що в нас одняти хтіли волю, —
ми хліб „качали“ тут для них.
Для нас одна була команда:
На голос Леніна — вперед!
І от нам на дорозі банда.
В ній отаманом Очерет.

.....
Ми „продрозв'юрстку“ по зернині...
Нам порошина й то! ціна!
Хай сто заручників загине,
а ями виберем до дна!
Іще мішок — то - ж ціле щастя...
Іще мішок — підводи ждуть...
Ми не дамо своїм пропасти!
Скоріше трупом встелем путь...

.....
А банда ніччю до Ревкому.
До лантухів... — Труси!
— Труси!
О, краще - б не казати... нікому...
Бо Очерет — то був Василь.
Вони змішали з гасом жито
і запалили... А синок
реве, як звір, кричить бандитам:
— Шукай Олену! На кілок
її надіну!..
Я роздеру її! Шукай!..

Але одіб'єм! Все єдино!
На смерть Олена! Йде й гука...
І перелякане село
на двір прожогом загуло
і замахало сокирами,
вальнуло, двинуло... У-рааа!..
Хто чим... І всі в огонь —
гасить „розв'юрстку“ кожухами...
Й бандитів всіх до одного,
всіх на капусту! всіх у яму...
Крім отамана.
Він...
утік...

Десь босякує за кордоном.
Хай пропаде в вертепі тім,
немов собака той бездомний!..

IX

Лишився ще десь там Свирид'ко,
немов на насіння...

Але

в серці Олени він швидко

всох,

як бадилля схне...

Ах, яка - ж ти! Жорстока мати...

Чи бувають такі й сини?...

...Хвильовий мій могучий брате,
степ мій, розстрільно ясний!

Мені ясно й могутньо до болю,
що від чистої крові ми є...

Й не змішаєм своєї ніколи,
тільки в класу свою увіллєм!...

Одеса. 1905 р.

ПИСАНКИ

Роман Мокан з верхів, голова читальні у Рогізні, виходив у живний четвер із судової залі розправ дуже приголомшений і розболений.

Найдужче топили його жандарі, а за жандарами злісний, а за злісним вїт, а за вїтом таки його свідки.

— То ці вороги танавлять мене у бульбону, а мого адвоката занімило!

Свідки обступили і потішають його, що рік не вік, перейде йому в криміналі скоріше, ніж на війні, а жінкою і дітьми немає журитися, бо люди будуть їм помагати.

Ця розрада тільки ще більше лютила Мокана:

— Аби-сте по тій правді здорові були, по якій говорите,— думав він собі.— Ой, люди допоможут! Таке допоможут, як ці свідки помогли. Питає суд: Чи чув ти бадіку, як Мокан говорив на вашім вічу проти панів та й проти паничів? А такий баран каже один за другим: Не чув. Питає адвокат: А може ти, бадіку, чув все, що Мокан говорив і може чув-єс, що він не говорив нічого лихого на панів і паничів? А свідок знов свеї: Не чув! А жандарі все чули. А я цих глухманів три дні з гір до міста звозив і три дні тут годую, гей волів! А він мені тепер каже, що люди моїй газдині тай моїм дітям допоможут! Не питають мого криміналу, але заговорюють мене, аби-ж їх вів до Муська на горівку та на буженицю. Кров пили-би собі із-за нігтів оці облесники ненаїсні!

Високий гей бузьок свідок з бесагами на плечах спльовує з-під чорних вусів і шепче йому до вуха:

— Романку братчіку, ми в жмені тепер. Їхнє право, а наш кримінар!

Сухотварий, маленький свідок засвітив з-під великої баранячої шапки зеленими очима і, накривши долонею уста від сторони патролюючих жовнірів, кляв зичливо:

— Най їм твій кримінар відпаде на їх талані!..

Лицатий і кушкатий свідок штовхає Романа з боку і безпечить:

— Спаде і на них смучя година!

Кругленький як булочка свідок поправляє собі шовкову шириньку на кругленькій шиї, а другою рукою обіймає Романа і дивується:

— А я хло', заложив-си з Митром Попенюковим, що ти виштрикнеш. Тай що з того, програв заліжку!

А тоті свідки, що йшли подалеки, вгадували, що Мокана зженуть вороги із світа у криміналі, аби більше не вступався за селом. З-поміж цих свідків оброслий чорнолиций Оласійн аближується також до Мокана і хвалить його:

— Панцький маєш розум, що -с упросився на місяць весну зєснувати, а відтак вже, що панцка воля!

Ще дальше позаду йшли свідки боязливі, котрі зострахом перед злісним свідчили на два боки і потакували так прокураторові, як також оборонцеві, а приперті до чола толкувалися, що стояли оподалік і добре не чули, що Мокан говорив, але божилися, що він не мовчав. Вони й тепер глипають то навперед себе на Мокана, то обзираються за жандармами, наче хотіли -б впевнитись, хто їх заведе до шинку на полуденок.

А Мокан кається гірко думками:

— Коби я тоту катушу ще пересидів, то аби -х видів, що хлопа ріжуть, як вепря, то не обізвуся, — бігме, ні, — ще буду кричати: Келюхи з него сотайте, посічіт 'го на дрібні кусні, бо правду каже злісний, що хлоп добрий лиш печений та солений!.. Таким цапам треба України? Смоли ім у горло, ще й обухом у голову! Ти сироти за него жінку й діти, а він з тебе кров хоче пити. То нарід? То гаддя сорокате!

Ті Романові кудлаті думки поплескав разом з головою його сивенький довгоносий адвокат, що подогонив його, протиснувся проміж свідків і вмовляв в него, що має велике щастя, що дістав тільки рік криміналу, бо за таку провину параграф пише найменше п'ять літ тюрми.

Коли Роман на це нічого не відповідав, адвокат був певний, що він вірить тому своєму щастю і кладучи йому руку під паху, допминався:

— Треба буде мені ще соточку доплатити, бо самі видите, що я собі коло вас три дні збавив, а кара маленька!

Свідки посміхнулися з маленької кари, а адвокат відповів усмішкою і подався у бік.

Моканові гадки що раз то більше студеніли і корчилися під хмарою чорного жалю.

Виглядав, як підпиляний ясін.

Його подовгаста твар викривилася під надстриженим усом, а сині очі потали в долину, гей -би не хотіли дивитися на тоті сірі мури, на тоту узброєну варту, на тих облесних і ненаситних свідків.

Вийшов з брами і оглянувся, як пострілена птаха оглядається в сторону свого вбивця.

Такий великий, камінний цес мур, що очі його не завтякають обізнати. Сам камінь і глина, сами роззявлені гаврі, саме руде залізо. Сонце тут не нашпарить, недотиснеться, хіба зеленим мохом крадьки підкрадеться. Студінь відти норами позиває.

Щось Мокан забагато у цей мур дивиться, щось він очима шукає. Щось нагадує.

Свідки глипнули у те місце, куди він вдивлюється, а там на мурі тремтять маленькі оченята, як два метелики синьокрилі.

А личко, як біла платинка на мурі від вітру хитається, а дрібні пальчики кошелик тримають і червоніють.

Тоті жалісні оченята глянули на Мокана і на бадіків -свідків і чогось зраділи.

— Ти чия, небого?

- Йвана Паладюкового.
- Того самого, що у ліщинах сидів над Прутцем?
- Того самого.
- Того, що його вояки вбили?
- Того самого.
- Що його звали радикалом тай йому хату спалили?
- Того самого.
- А ти що тут у таким місці робиш?
- Я тут у панів служу тай прийшла неню відознати.
- То неня тут у припоні?
- Вже рік у катуші, вуечки файні та пишні!
- Та за що, хло' єї катують?
- За це саме, за що дедю убили.
- Варє?
- Кажут, що, адіт, за тоту Україну.
- От-то їх у горлі давит!
- На Мокановій тварі запалився черлений огник.
- Ба що ти, душко, принесла своїй нені?
- Аді: писаночки красні.

Дівчина відкрила кошелік, а з середини, як зірочки, усміхнулися до бадіків писаночки писані, такі гей живі очі...

- Ій-га, то ти, казати, таки увесь великдень нені справила?
- Буде й нені, буде й багнетникам простибі за того, що передадуть нені.

— Тай така мала удаєш писати!

— Я і вам по кошеліку повиписую, вуечки добрі та пишні, лиш аби-сте хоть сьогодні у вечір хоть завтра запалили у ліщинах над Прутцем вогонь за дедєву душу.

Бадіки прирікали, що з радєї душі запалють вогонь за єї дедю зараз, як лиш додому прийдуть, аби усі гори знали, що Паладюкова пам'ять сяє.

Дівчина цілувала бадікам руки і божилася, що їх нагилив єї бог. А ще не достигла до Мокана, як він уже гладив єї біляву головку і весь палав із радости:

- Рости велика, зозулько маленька!
- Рости велика, — повторили бадіки-свідки: забували про полуденок.

— Аби-сте тривали, вуечки срібні!

Так наче-б дивився Мокан, як його темні гадки сідали воронам на крила і утікали від него тай пропадали десь межі мурами та коминами, а на їх місці мерехтіли усміхнені писаночки із кошеліка доньки Паладюкової і на кримінальному мурі зоряними пальчиками виписували Паладюкову Україну...

- Адіт, таке воно малє та невидне, а старинню завстидала!
  - Аби тебе, писарочко, ручьки не зболіли!...
- .....

ІВ. ШЕВЧЕНКО

Вона йшла в червоній хусточці
Смуглява і струнка
По мовчазній приморській вулиці
Одна...

Коли зустрілися — спитала:
— Це будеш ти?.. — Але не я
Для тебе той, кого чекаєш
Ти, дівчино, сумна.

Того я знав... Далеко в морі
На дні годує раків він...
Кипів жорстокий бій із штормом
В прокляту ніч.

Кипів жорстокий бій із морем,
В обійми хвилі нас взяли,
З десятка юних военморів
Лиш три добилось до землі.

Далеко там десь, в Чорнім морі,
В його холодній глибині
Сховався той, кого у горі
Чекати, дівчино, тобі.

Не раз ти ранньою зорею
Прийдеш у древній Херсонес
І на самотній сірій скелі
В благанню вся замреш...

Та дико будуть хвилі битися,
Ревіти будуть ревуни,
А над тобою білі птиці
Кричатимуть одні...

Вона пішла в червоній хусточці,
Смуглява і струнка,
Керівниця сорок другого
Піонерського звена...

ІЗ ЦИКЛЮ „КРИМСЬКІ ЕТЮДИ“

Як осінь ще шуміла лаврами,
А в горах гув весняний гнів,—
Я пам'ятаю — над Байдарами
Татарочку зустрів.

— Здорово, дівчино, була!..—
Вона - ж мерщій — чадрою,
Мені ні слова, подалась
У саклю під горою...

Спинивсь, як стій... Але - ж у нас,
Гей, не такі у нас дівчата,—
І так хотілося зірвать
Чадру оту прокляту...

І так хотілось крикнуть в гору,
Щоб всі почули, взнали всі,
Що навкруги червоне море,
Що час навіки згинуть млі...

М. ДРАЙ - ХМАРА

НА ПРОВЕСНІ

Мене хвилює синій обрій
і вітер весняний, рвачкий,
що всі думки мої недобрі
розмає, як пухкі хмарки.

Тут синявою молодою
сповняється ущерть душа...
Он журавлі по-над грядою
назустріч з вирію спішать.

Не треба дум, вагань не треба:
трудний до сонця переліт,—
та в голих, у безлистих вербах
шумує вітер на весь світ!

АНТІН ПАВЛЮК

ГІРСЬКИЙ РАНОК

Світання в горах зацвіло —
дзвінке повітря вітер будить.
Зеленкувате неба шкло
ясніша й глибша... Схилом люди
із сокирами в ліс ідуть,
Там сосни мідяні гудуть,
століття — чатину кладуть,
до неба, до верхів ведуть.

Люблю гірський, міцний той люд,
як гори, — вільний, важкий труд.
Ось — думка з ними, — як смерека, —
там, — на вершку стрімкім, — далеко.

*

Теплом та крихким болем думка тліє.
а в серцеві сурма живого вітру.
Я не люблю тебе, — вечірне поле!
вечірне поле! — я тебе не знаю.

Послухай! — лункий рокіт: — гімн Свободи!
— і що якесь маленьке, сонне лонце?!...
Я-ж так люблю той захват ранку, сходу
веселого і радісного сонця.

Т. МАСЕНКО

ВАГІТНІЄ КОЛОС

Забажалося в душному місті
Пахоців холодної трави...
Вийшов... Ніби років триста
Я не бачив цих зелених хвиль!...

Вагітніє колос ярої пшениці,
Тиха й рівна-рівна, як вода.
Так-би йти кудись... дивиться...
Ні про що не думать, не гадать...

Та гудок гукнув раптово з міста,
І чужий, далекий, і такий близький.
І схотілося лицем припасти,
Цілувать і гладить колоски...

О. КОНТОРИН

МІЙ ДЕНЬ

Заводи — це моя колиска,
В тунелях вигойдався я.
В моїм закованім обличчі
Степи заховані і гай.

Тому, що завше в синім лані,
Коли на шабаш загуде,
Я тільки темінь зустрічаю,
А не ясний і синій день.

Іду з роботи. Ліс лискоче,
І під тинами шарудить.
Мене звалити вітер хоче,
Гуляка вітер молодий.

А дим кудлатими хвостами
У темнім озері майтить.
Над ним літають кулі радо
Зірок далеких, золотих.

Заводи — це моя колиска,
В тунелях вигойдався я.
В моїм закованім обличчі
Новий нарід, нова земля.

У ЗАПІЛЛІ*

1

Пакунок з паперами вилетів у вікно вагону, перевернувся в повітрі кільканацять разів і покотився з висипу на долину. На долині, він стукнувся о кротову купу, підскочив раз-другий і зупинився.

Невідомо що спіткало-б його, коли-б випадково хлопці не пригнали сюди пасти товар.

— Далі хлопці по дрова, гукнув Андрійко.

— І то правда, обізвався Івась, положив торбину з хлібом та й побіг до старої верби, що вік свій доживала біля рівчака.

Хлопці розбіглися в різні боки.

Івась був уже біля верби й приглядався до сухих гілляк, коли на бігу його чобіт об щось вдаривсь. Невеличкий пакунок з паперу, покотився по землі.

— О, розпалити буде чим, зрадів Івась і поклавши пакунка за пазуху, почав ламати сухе гілля.

— Хлопці, я знайшов, чим розпалити, хвалився він, коли приніс дрова.

— Чим? — запитав Андрійко.

Івась вийняв з-за пазухи пакунок і показав хлопцям.

— А покажи-но, попросив Андрійко і простяг руку.

Івась аж зараз помітив, що це не звичайний папер, а пакунок гарно обгорнутий і обв'язаний шнурком.

— Почекай, хай я спочатку подивлюсь, відповів він.

— Це щось таке!..

Мотузок був сильно зав'язаний і не піддавався пальцям.

— На ножа, запропонував Тодось. Івась взяв ножа, розрізав шнурочка й розгорнув пакунка. В середині в ньому лежали рівно складені папери. Хлопці оточили Андрійка й з цікавістю дивились.

— Е-е, то Івасю, щось важне, заговорив Тодось — бач і печатки є!

— Ум-гу, пробормотав Івась, це щось важне, бач як було зав'язане. Він поволі завернув їх назад, зав'язав шнурком і поклав за пазуху.

— Я оддам татові, покінчив він з паперами.

— А де, ряба, де! Далеко на сірому тлі осіннього поля Івасева корова йшла до картоплі.

Де-е-е, ряба, де-е-е!..

---

* Див. «Черв. Шл.» № 3.

2

Антін приїхав з поля, поскидав картоплю до льоху, упоравсь біля коней і пішов до хати.

— А де це Івась, запитав він в Оришки, своєї жінки.

— Ще не приганяв?

— Ні, відповіла та, сьогодні погнали аж до висипу.

— Я його хотів порадувати!

— Чим?

— Іду я сьогодні своїми картоплями, коли дивлюсь лежить в борозні сива шапка...

Е, того добра по під плотами валяється, перервала Оришка.

— Та ти вислухай до кінця, тоді й тріщи, зупинив її Антін. Що є в нас того добра багато, то воно правда! Але чи таке?

В хаті було темновато й Антін підійшов до вікна.

— А йди-но сюди! Оришка підійшла. Антін показав їй невелику червону зірку.

— Бачиш? У дворі заревла корова.

— Це я дам йому, нехай шанує, як спогад про більшовиків!

Оришка пішла доїти корову, а Антін напувати коней.

— Тату, звернувся Івасько, коли батько ввійшов до хати.

— А я щось знайшов.

— Де, запитав Антін.

— А біля висипу, я біжу за гіллям...

— Покажи-но, ласкаво заговорив Антін і підійшов до Івася.

Той вийняв з-за пазухи пакунок і подав батькові.

„Мабуть гроші“, подумала Оришка й підійшла до них.

Антін поважно розв'язав шнурочка, розмотав пакунок й взяв першого зверху папера. Очі його хутко забігали по чорних рядках. Оришка й Івась дивились на батька. Той переглянув усе, побожно зложив і обгорнув поволі папером.

Т-а-ак! Ну, а тепер сину і я тобі щось знайшов! Він вийняв з кешені червону бляшану зірку й подав синові.

— На, це така, як носили більшовики, пам'ятаєш?

— Пам'ятаю.

— Отже на, бережи, й шануй! Ти любив тих більшовиків! То-ж, сину, пам'ятай, що тільки ця зірка дасть нам визволення.

— Такі зірки носили всі більшовики! правда?

— Правда, правда, сину!

— А що-ж це, запитала Оришка, показуючи на пакунок.

— Це, Оришко, такі папери, що говорять про те, як нам краще визволитись з панського ярма. Тільки треба їх доставити до більшовиків.

Оришка озирнулась навкруги.

— Щоб ще чого не вийшло з того всього!

3

Не задовольнився сек тим, що спіймав двох людей. Він, як майстер діла, зараз тільки ввійшов у смак. Йому не давав спокою паперовий пакунок,

— І дурень — же я, стукав він себе по лобі. Не міг передбачити такої помилки! Але й ті cholery розумні. Ну та їм вже все одно, вирішив сек, сідаючи в вагон 2-ї класи в потязі, що відходив з Тарнополя на Львів.

— Стій, гукнув він, підскочивши з місця, коли потяг рушив. В нього народилась гарна думка. „Зараз потяг іде поволі, чому-б мені не скочити приблизно в тому місці, де був викинутий „пакунок“.

— Е, зрадів сек, одівся й вийшов на східці вагону.

За час своєї праці він уже не раз скакав з потягу і зараз йому нічого не варто було скочити.

— Ага, ось та верба, здається тут було викинуто пакунка! Він повис на одній руці й нозі з хвилину і, вичекавши, коли вагон порівнявся з піском, скочив і опинився на ньому.

Довго ходив він коло висипу та дарма, пакунка не було. Сек вже було зібрався йти по-над висипом до хати залізничної варти, коли око його зупинилось на темній дерев'яній церкві з трьома банями.

— Ідея, зупинився він, чому-б не піти до села й не розпитать у селян! Може якраз хто знайшов, в голос промовив він й рушив у бік села.

На півдорозі йому зустрілись хлопці, які гнали пасти товар.

— Ей, ви, звернувся до них сек. Чи ви часом не знаходили пакунка біля залізниці?

Його досвід говорив йому за те, що треба використовувати все, що йому трапляється під руку для досягнення своєї мети. І в даному випадкові він вирішив, — що запитати не важко, і запитав.

— Знайшли, вчора он той хлопець знайшов, показав Андрійко на Івася, який залишився ззаду.

Сек збільшив крока, і підійшов до Івася ласково по-українськи запитав.

— Хлопчику, ти вчора знайшов біля залізничного висипу пакунок з паперами?

Івась подивився на чоловіка, одягненого по-панськи, він не любив панів.

— Ну, знайшов, або що?

Сек примітив непривітний погляд Івася й ще м'якше промовив:

— Це мої, синку, папери, і коли ти мені скажеш, де ти їх дів, або віддаси, я тобі дам багато грошей. Він вийняв гаманець і звикши приманювати, висипав на долоню гроші.

— Ось, бачиш, коли ти скажеш мені за папери, я дам тобі все ось це!

— Добре, кивнув головою Івась і побіг за хлопцями.

Сек подивився йому вслід.

Він-би міг це українське щеня, коли-б вважав за потрібне зараз взяти з собою. Але тактика не дозволяла йому цього. Він ще раз подивився вслід Івасеві, пробурмотів щось і поволі пішов до села, в думці радіючи, що натрапив на слід.

Івась підбіг до своїх товаришів.

— Хлопці, гукнув він, пам'ятаєте, я вчора знайшов пакунок з паперами?

— Ну?

— Так от цей пан дає мені цілий гаманець грошей за те, щоб його йому дати!

— Це видно щось важне, промовив Андрійко й подивився на чорну крапку, що посувалась до села.

4

Коні Антона везли гній, а сам він ішов з боку біля воза. Вже чимало від'їхав він від села, як у возі щось тріснуло, і він похилився на лівий бік. Антін підбіг до воза. Коні стали.

— Ай, до лиха, почухався в потилицю. Доведеться скидати. У возі зломилась люшня, гній напірав на колесо, і робив їзду неможливою.

Подумавши хвилину, Антін взяв вила й скинув з воза гній.

— На півдня собі часу згаяв!

— Добрий день вам, почув він у себе за спиною.

— Доброго здоров'я!

— А що це з вами сталося, запитав облесливо сек і подумав:

— „Може вдасться й у цього, щось узнати“.

— Та ось віз гній на поле, а воно візьми та зломись, щиро відповів Антін.

— А - а, шкода. А що - ж ви думаєте робити?

— Думаю повертатись додому!

— Може - б ви й мене з собою взяли?

— А чому - б не взяв! Сідайте.

Дорогою вони розговорились. Сек настирливо розпитував, що чутно в селі, як живуть селяни, і як ставляться до польської влади та до більшовиків.

Антін розповідаючи, скося поглядав на невідомого панка.

Він йому не подобався. Мишачі очі панка різали його серце. Він вирішив мовчати.

— Не знаю, як селяни ставляться до більшовиків, але до польської влади, дуже добре.

— „Ну - пи, cholego, співай, співай“, думав сек, „знаємо ми, як ви ставитеся до нашої відчизни“.

— У вас тут пан є в селі? запитав сек, коли під'їзджали до села.

— Є!

— Багатий?

— Старчить для нього, відповів Антін і зупинив коней.

Сек зліз і не дякуючи, пішов до бабів, що брали воду біля криниці. Антін подививсь йому вслід.

„Шпик“, вирішив він і рушив віжками.

Н - н - о!

5

Сек підійшов до бабів.

— Скажіть мені, будь ласка, м'яко заговорив він, де тут буде панський двір?

Баби подивились одна на одну.

— А он там, вказала одна рукою.

Сек пішов вулицею.

— Йди, йди, ще одним буде більше!

— Мені треба з паном побалакати, звернувся сек до місцевого шляхтича, пана Квятковського.

Той оглянув з ніг до голови сека, намагаючись визначити, з ким має діло, крикнув і встав.

— Я до ваших послуг!

Сек подивився на другого пана, що сидів на м'якій софі.

Пан Квятковський догадався.

— Пану треба конспіративно?

— Так!

— В такому разі прошу до кабінету. *Przepraszam*¹⁾, звернувся він до свого колеги.

— Прошу сідати!

— Дякую, відповів сек і потонув у м'якому кріслі.

Він вийняв по-перше з бокової кешеньки срібний значок і показав пану Квятковському. І коли той придивившись, мовчки кивнув головою, розповів йому в чім справа й чого він сюди завітав.

— Я до панових послуг, вдячно заговорив пан Квятковський.

Вони ще трохи побалакали про селян, про те, як вони ставляться до влади.

— О-о-е, *te ukraincy, to samy bolszewicy, panie*²⁾, запевнив пан Квятковський.

6

Того вечора Івась раніш, як завжди пригнав товар.

— Тату, звернувся він до Антона, вбігши до хати.— Сьогодні якийсь пан обіцяв мені цілий гаманець грошей!

— Де, який пан, запитав Антін.

— А ми гнали товар, а він ішов, порівнявся з нами та й питає, чи не знайшов хто з вас пакунка біля висипу?

— Знайшов, кажу.

Він виняв гаманець, висипав на долоню повно грошей і каже: „Як даси мені пакунок, то дам тобі все ось це“ й показав на гаманець.

— А як він був одягнений?

— По-панському. в сіре!

— Слухай, сину, коли тебе той пан буде питати ще щось, то ти скажи, що пакунок ти оддав батькові, розумієш?

— Розумію. А гроші?

— Нам, сину, панських грошей не треба!

Антін зрозумів, що тут щось не гарне й вирішив дослідити панка. „Документи більшовицькі, а панок, видно з панів“, думав він.

„Ну та побачимо“.

Івась ще щось почав розповідати батькові, коли враз двері відчинилися й до хати війшов знайомий Івасеві й Антонові панок.

— Добрий вечір вам, солодко вклонився він.

¹⁾ Перепрошаю.

²⁾ О, ті українці, то сами більшовики.

— Дякую, відповів Антін і почав розглядати гостя.

— У мене, пане господарє, є важна до вас... він не договорив.

— Гм-м-м-м! Це з вами ми бачились сьогодні, там на полі, роблено зрадів сек.

Антін усміхнувся.

— М-гу, зі мною!

— Так от я до пана з проханням!

— Я пана слухаю, відповів Антін.

— Панів хлопець вчора знайшов біля висипу маленький пакунок з паперами! Так от я прийшов до вас просити повернути мені його, бо це мої важливі документи. За те я вам дам чимало грошей. Він виняв гаманець і повертів ним у руці.

Оришка стояла біля печі й на миги показувала Антонові, щоб той віддав пакунок і забрав гроші.

„Дурна ти, думав Антін, щоб ти знала, які то папери“.

— Я, пане, дуже жалію, що не можу задовольнити панового бажання, я ще вчора спалив того пакунка, бо боявся, що він більшовицький!

Сек впявся в Антона очами, наче хотів його вивернути нутром на верх. „Брешеш, сука“, вирішив він. „Брешеш!“.

Зі слів Антона він зробив висновок, що той знає про зміст пакунка.

— Там були документи на мою землю, випитуючи заговорив сек.

— Тепер пане такі часи, відповів Антін, ми так налякані, що боїмося того, чого-б не слід боятись!

„Хитра сука“ подумав сек. Попрощався й вийшов.

Антін помітив пронизливий погляд сека.

„Бач, хлоп, а як бреше“, говорив сам до себе дорогою сек.

Ті cholery більшовики, понаучували.

Антін ще більше впевнився, що пакунок є дуже важливий. А тому вирішив, чого-б то не коштувало відіслати його на червону Україну.

7

Скоро вже надійде зміна варті, сказав Пилип, коли переліз високого дерев'яного паркана. До того часу ми повинні бути за містом.

— Так скоріше, промовив Василько й вхопив за руку Пилипа. Яке гасло?

— А я й забув, гасло буде шабля, відгук, ворог!

Stòj, kto idzie!¹⁾, гукнув вартовий, коли Василько й Пилип виходили з міста.

— Swòj!²⁾.

— Hasło?³⁾.

— Szabla!⁴⁾.

— Przechodz!⁵⁾.

¹⁾ Стій, хто йде!

²⁾ Свій!

³⁾ Гасло?

⁴⁾ Шабля!

⁵⁾ Проходи!

Дві тіні перейшло перед самим носом жовніра. Той пильно подивився на них, але *bagnet*¹⁾, що стирчав над плечем Пилипа його заспокоїв.

— Свої!

8

До будинку охоронки підійшла зміна варті. Черговий поручник вислухав рапорт *sierzanta*²⁾ і дав наказу займати пости.

Со *za cholera*³⁾, здивувався розводящий, коли підійшов до стіни поодинок. Вартового не було чути.

— Цитьте, він мабуть заснув, звернувся розводящий до решти жовнірів.

— Ви почекаєте тут, а я його сам збуджу!

Капрал плюнув у руку й навшипиньки пішов по - під стіною.

— „Куди бити“, думав він. Враз чобіт його об щось стукнув. Він нагнувся й остовпенів. Його руки намацали залізо.

— А - а - а, промичав і зняв до гори очі. В стіні чорніла дюра.

— Хлопці, йдіть - но сюди, та скоріше там рухайтесь!

Два жовніри підбігли до нього.

— Це що? запитав розводящий, вказуючи на ґрати й цеглу.

— Ґрати з вікна, відповіли обидва жовніри.

— Так чого - ж ви поставали. А - ну шукайте вартового. Може ті *bandyci* його вбили?

Жовніри скоро обігли по - під стіною.

Niema?

Niema!

9

— Do *poruczników*⁴⁾, ви за чим дивились, гукнув черговий поручник, вислухавши *meldunek*⁵⁾ капрала.

— *Przepraszam panie poruczniku*⁶⁾, витягся в струнку той. Поручник підбіг до телефону.

— Алло. Прошу по всіх вартах змінити ґасло й надати розказ, щоб пильно стежили за перехожими.

— *Z oddziału bezpieczeństwa Polski*⁷⁾ утік важливий заарештований і з ним жовнір.

Черговий поручник пан Козицький.

Скрізь, скрізь, скрізь... розходились телефонограми по всіх кутках Тарнополя.

— Слухай, Янек, говорив розводящий на околиці Тарнополя. — Прийшов наказ змінити ґасло, а також дивиться добре за перехожими!

1) Багнет.

2) Сержанта.

3) Що за холера.

4) До перуна.

5) Доклад.

6) Перепрошаю, пане, поручнику.

7) З відділу безпеки Польщі.

По телефону передали, що з wiezienia¹⁾ втік дуже важливий шпиг чи - що! Передавали, що один жовнір, а другий ciwil²⁾.

— Як, як? запитав раптово Янек.

— Один жовнір, а другий ciwil!

— Тут тільки що йшли такі! Я їх спитав гасло, вони знали!..

— Що ти кажеш, схопився за голову розводящий і побіг до телефону.

— Алло, через posterunek³⁾ число 8 три хвилини тому перейшло якихось дві особи! Одна жовнір, а друга ciwil!

За 10 хвилин пізніше проз варту ч. 8 у чвал проїхав ескадрон уланів, на розшуки важливих втікачів.

Темна ніч і їх прийняла в свої обійми.

10

— Звертаймо вправо, бо треба сподіватись, що за нами скоро буде послано людей для розшуку, запропонував Василько, коли вони одійшли з півверсти від міста. Пилип мовчав.

— Ти чуєш, вхопив він Василька за руку.

— Чую!

Далеко лопотіли кінські копита.

— Нам треба тут прилягти, щоб пропустить їх, відповів Василько звернувшись убік з дороги й потягнув за собою Пилипа. Недалеко з-за горбка блиснув світ і розрізавши темінь, ліг по шляху. Василько й Пилип щільно припали до землі.

Передній вершник світив на всі боки кешеньковим електричним лихтарем.

— Офіцер, мабуть, вирішив Пилип.

— Тс - сс, потис рукою Василько Пилипове плече.

Коні з лопотом пронеслись повз них. Василько з Пилипом встали, але пішли далі не дорогою, а звернули вправо.

— Чув, як нас проклинали?

— Чув!

— Бачиш, вони повернули вліво, зрадив Пилип.

— Нехай, їдуть!

11

— Ти, Василько, що - небудь бачиш, запитав Пилип, коли вони вийшли на великий горбок.

— Бачу, а ти бачиш?

— Я бачу вогонь!

Далеко спереду блимав вогник.

— Цікаво знати, чи це село, чи хлопці на ночлізі гріються?

— Це село, відповів Пилип — поміркувавши кілька хвилин. — Ти бачиш, цей світ чотирьохкутний! Це значить, що він переходить через чотирьохкутне вікно!

1) В'язниці.

2) Штатський.

3) Варта.

— Так, згодився Василько й вони набавили кроку, щоб їм ще до ночі дійти до того світу.

— Ти, Василько, почекаєш мене на дворі, а я увійду до хати, може що взнаю. Мені, жовнірові з карабіном це краще вдасться.

— Гаразд, погодився Василько, я буду сидіти ось тут недалеко, як треба буде, то свисни!

Пилип зняв з плеча рушницю, поправив чотирьохкутню шапку й одділився від Василька.

Через вікно було видно слабо освітлену маленьку хату. На дерев'яному ліжкові лежала молодиця, а біля неї спало маленьке дитя.

Молодий здоровий чоловік сидів біля лави й лагодив чобота. Вони обоє про щось розмовляли.

„Українці“, вирішив Пилип, помітивши грецько - католицькі образи й постукав у двері.

Молодиця здригнулась.

— Ти чуєш, Андрію, здається хтось стукає!

Андрій хутко встав і вийшов до сіней.

— Хто там, запитав він.

— Свої, будь ласка, одчиніть!

Андрій почув українську розмову, заспокоївся й одсунув засова.

Пилип увійшов до сіней. Андрій помітив у нього за плечима рушницю й мороз перебіг по його плечах.

— „Поляк“, подумав він.

Пилип увійшов до хати.

— Тільки попереджую вас, не бійтесь,—я не поляк!

— Як-же-ж так, промовив Андрій і оглянув з ніг до голови Пилипа.

— Та дуже просто, у вас тут ще поляки не беруть до своєї армії, а у нас на Холмщині вже 3 роки забрали!

— Так ви з Холмщини?

— Так, твердо сказав Пилип, зняв рушницю й поставив у куток.

Молодиця так налякалась, що й досі трусилась на ліжку.

— Я бачу, ви не вірите мені?

— Хто вас знає, тепер такі часи, що вірити всякому не можна!

— Так слухайте, нас тут біля вашої хати є двоє. Сьогодні вечером я врятував з - під розстрілу одного студента й ми втікли обидва!

— А де-ж цей другий, запитала молодиця.

— Він залишився на дворі, а я пішов до вас сам, щоб підозріння не впало!

Молодиця переглянулась з чоловіком. Вони повірили тому безвусому жовніру.

— Ви, може, заморились, то присядьте!

— Покличте-но свого товариша, тут десь у мене молока є трошки, може вип'єте!

Пилип вийшов за Васильком, а молодиця злізла з ліжка, наділа спідницю й поставила на стіл горщик з молоком і поклала хліб.

— А що, як це поляк, прийшов тільки вивідати?

— Ні, це наш!

До хати увійшов Пилип і Василько.

— Доброго здоров'я вам, привітавсь він.

— Вітайте до нас, обізвалась молодиця.

— Дякую за привітання, відповів Василько.

Андрій оглянув їх, а молодиця всміхнулась.

— Свої!

12

Товариші пили молоко й розповідали, як їм удалось втікти.

— То вам треба до червоних? Ой, погано вам буде добратись до них, відповідаючи на свою думку, промовив Андрій.

— Тут у вас поблизу нема якого студента, або вчителя, запитав Василько.

— Є, тільки не в нашому селі, є в сусідньому!

— А воно далеко звідціль?

— Верстов три, вам буде по дорозі до нього, коли зайдете до лісу зверніть вправо й та доріжка вас доведе. Там спитаєте. Тільки обережніш, бо тепер жовніри та жандари тут вештаються!

Хлопці допили молоко. Василько давно вже не пив молока, а їв якусь зиру в охоронці ще третього дня й тепер він почув, як сили приплинули до нього.

— Будемо рушати, звернувся він до Пилипа.

— Рушаймо, поки ніч, згодився той і почав збиратись.

— Нехай вам „пан Біг“ помагає, щасливо добратись на червону Україну.

— Дякуємо вам, що нас піддержали, може коли віддячимо!

— Нема за що!

Молодиця одрізала кусок хліба, вийняла з діжки сала й завершила в чисту хустину.

— Нате вам, може пригодиться в дорозі!

Товариші взяли хліб, попрощались ще раз і вийшли.

Тільки бережіться, бо тепер ті жандари та жовніри, почули вони вслід, і коли відійшли кроків сто, оглянулись—в хаті світ потух.

У селі гавкали собаки, а над селом дрімав місяць.

13

A dziewczyna jak malina¹⁾... почувалась з-за пригорка пісня.

— Це мабуть частина, яка йде маршем,— промовив Василько, й вхопивши за руку Пилипа, потягнув за собою вбік.

— Треба заховатись!

Niesie koszyk grusz do domu²⁾... почулось зовсім недалеко.

— Лягай, прошипів Василько й вони обидва попадали в якийсь рівчак.

— Це кіннота!

Враз сильний світ розрізав темінь й ліг спочатку по шляху, а після скрутнув уліво.

¹⁾ А дівчина, як малина.

²⁾ Несе кошик груш додому.

— Пригнись, прошипів Василько.

Ну рігину... дарма тільки коней за ними зганяли, почули товариші.

— Ех, коли-б ми на них натрапили, яб перший їм голови стяв, гарячивсь якийсь зухвалець. Світ від електрики скочив по-над товаришами в поле й потух.

Чути було, як коні залопотіли копитами все тихше й тихше.

— Вставаймо, це ті, що гнались за нами! Ну, нехай собі їдуть!

Збоку стояв темною стіною ліс, а коло нього лежала вузьенька доріжка.

— Тепер, здається треба звернути вправо?

— Так, ось ліс і доріжка, яка доведе нас до вказаного села!

Товариші оглянули навкруги темну місцевість і пішли по- під лісом.

— Диви-но Василько, мені здається, що он там блимає по деревах якийсь світ, вказав рукою Пилип.

— Бачу, згодився Василько,— то мабуть дівтора пасе коней. А зрешти треба тут іти обережніше, бо коли якась частина стоїть, то на вартового натрапити можна!

Хлопці мовчки вийшли на горбок і подивились до вогню. Біля нього навкруги сиділи старі й молоді селяни.

Вже мабуть недалеко село. Треба буде тобі піти до них і розвідати, що тут чути! Принаймні візьми з собою якогось хлопця за проводиря!

— Гаразд, згодився Пилип, поправив рушницю й пішов до вогню.

14

Селяни позакутувалися в кожухи й сиділи навколо вогню. Ех, ті більшовики, говорив сивий дід, потягнувши раз - другий з люльки. Бодай-би їх краще не знати! А то прийшли, відкрили нам очі й пішли назад, а ми, сиди тут з панами та терпи їх знущання!

— Нічого, діду, скоро прийдуть вони знов, тільки вже не будуть тікати назад!

— Я сьогодні був у Тарнополі, там говорили, що поляки думають назад відступити до Збручу чи-що!

— Е, коли-б вони відсахнулись по Сян, це було-б діло. А так, яка нам користь з цього?

— Піди-но, Петре, звернувся дід до молодого парубка, та подивись на коні!

Недалеко хруснула суха гілляка.

Дід оглянувся й скаменів з переляку. Недалеко, до них ішов жовнір.

— А дивіть-но, хто це такий? звернувся він до решти.

Всі оглянулись.

— Доброго здоров'я вам, привітався Пилип.

— Дай, Боже, дякуємо, повеселішали всі, почувши українську мову.

— Що замерзли? запитав парубок. Погрійтесь біля нас! Поклади, Василю, дров!

Василько поклав дров і огонь спалахнув сильніше. Пилип погрів руки, обдививсь навкруги й запитав, чи ще далеко село.

III
а) Ні, недалеко, ще перейдете з чверть версти і буде село, поважно відповів дід.

— А вам кого треба?

Поволі селяни розбалакались, вони вже були певні з Пилипа й тому під кінець сказали, що в них у селі є не один студент, а два. І що один учився у Львові, а другий навіть у Києві був. Що недавно приїхав!

Коли Пилип збирався відходити, старий подумав хвилину й промовив:

— То ви сами там поночі не потрапите до них та й собаки вас зайдять! Може-б ти, Василю, одвів чоловіка, а коней твоїх ми попильнуємо.

Василь згодивсь і за хвилину вів уже по шляхові Пилипа й Василька.

15

— Ви почекаєте тут, біля воріт, сказав Василь, коли вони підійшли до одного двору, а я піду сам, бо там сильно налякаються.

— Добре, тільки скоріше справляйтесь, наказав Василько й подививсь на схід, де починало блідніти небо.

— Скоро буде день!

Василь підійшов до вікна й постукав.

— Це я, цюцю, скажіть Тимкові, хай вийде на хвилину, справа є! Двері рипнули й до Василька вийшла висока постать.

— Що таке, — запитала постать.

— До тебе якісь люди прийшли, показав рукою до товаришів.

— До мене, перепитав Тимко й великим кроком пішов до воріт.

— Ви до мене?

— Так, товаришу, ми до вас, почав Василько.

— Заходьте до хати, перебив Тимко. Можеш іти, Василю!

Василько й Пилип зайшли в подвір'я, а Василь посвистав по вулиці.

Тимко відчинив двері.

— Заходьте!

- 16

У хаті всі спали, крім старої матери й Тимка.

— Хто це? запитала з острахом у голосі мати, й побачивши дві постаті, піднялась на лікоть. Її серце забилося сильніше. „Матір божа“, прошепотіла вона, — „здається жовнір“.

— Заходьте до ванькіра, запросив Тимко, взяв за руку Василька й повів до другої кімнати. — Тут постійте, а я засвічу каганця!

Чиркнув сірник, і Василько з Пилипом побачили перед собою високого чорнявого парубка.

Тимко також пильно подививсь на них.

„Чого-б це їм треба від мене“, подумав він.

— По-перше, познайомимось!

— Джміль Василько, студент з Холмщини!

— Зарука Пилип!

— Костюк Тимко, студент Львівського університету!

— Дуже приємно, радіючи заговорив Василько. В нього народилась гарна думка.

Пилип зняв рушницю й вони посідали.

— Може ви -б з'їли чого, запитав Тимко.

— Ні, дякуємо, ми недавно їли!

— Як - же ви попали в нашу країну?

Хлопці розговорились.

— Чи вам, випадкове, невідоме таке прізвище, підбравши влучного моменту запитав Василько — Ходак Олекса або т. Синюк.

Тимко вже знав, з ким має діло, і тому не задумуючись відповів:

— Знаю, це обидва мої товариші, ми на однім факультеті!

— А ви їх звідкіля знаєте?

Василько почав розповідати спочатку.

— Ось цей товариш врятував мене від смерти! А тепер ми сидимо у вас, чекаючи вашої допомоги, закінчив він.

Тимко нагнув голову й думав, а коли підняв, очі його світили радістю.

— Дайте свої руки, голосно промовив він.

Двері відчинились і в них стала стара Юхимова мати. Сльози рясно лились їй з очей. Вона увесь час стояла біля дверей, боячись за свого Тимка й чула все, що сказав Василько.

Юхим встав і підійшов до неї.

— Мамо, чого ви? Ідіть собі спати, благаючи звернувся він до матери.

Мати подивилась на Василька й Пилипа.

— Ох, мої діти, мої діти, простогнала вона й вийшла.

— Далі йти вам неможливо й непотрібно, заговорив Тимко. Тепер ви підете до нашої клуні відпочивать, а вдень я прийду до вас з своїм товаришем, також студентом Київського університету, Романом Кіцаєм.

— Як, як, перепитав Василько.

— Кіцай Роман!

„Щось наче знайоме“, подумав він.

17

Після сніданку Тимко зайшов до клуні. Подививсь, чи добре заховані товариші, наказав батькам, щоб пильнували їх і пішов до товариша.

— Може, провокатори, недовірливо запитав Роман, коли Тимко кінчав розповідати про Василька й Пилипа.

— Ні, товаришу, це не провокатори, запевняючи відповів Тимко.

— Не повірю, поки сам не побачу!

— Так, ходім, побачиш!

Роман узяв кашкета й вони пішли до Тимкової клуні.

Василько з Пилипом вже не спали. Вони обговорювали план дальшої мандрівки.

На раз двері скрипнули.

Товариші попригинались і закрились сіном.

- Ще мабуть сплять, озвався Тимко, закриваючи на засова двері. Василько зробив дірку в сіні й дививсь.
- „Яке знайоме обличчя“, подумав він дивлячись на Романа.
- „І де я його бачив“?
- Ні, ні, ми вже не спимо, озвався він голосно.
- Тимко й Роман вилізли до них на сіно.
- Знайомтесь!
- Джміль Василько!
- Як, як перепитав Роман і задивився на Василькове обличчя. Джміль Василько, повторив той.
- Я вас десь бачив, товаришу!
- І я вас десь бачив, відповів Василько.
- Ви часом не були на конгресі УСДРП у Києві?
- Був!
- Це ви виступали по докладі Винниченка?
- Я!
- Товаришу, дорогий, як я радий, як я радий, радів Роман.
- Тепер і я вас пригадую, ви виступали...
- Куди ви тепер простуєте?
- Наш шлях на червону Україну! Ми підемо туди, щоб звідтіля з червоним прапором повернутись назад!
- Та-ак, протягнув Роман. Ну, ми ще про це поговоримо!
- Ви, може, хочете відпочивати?
- Ні, ні ми вже відпочили, просимо!
- В двері постукали. Тимко скочив із сіна й підбіг до дверей.
- Хто там?
- Це я, почувся старечий голос, принесла сніданок хлопцям!
- Тимко відчинив двері, й, коли мати ввійшла, замкнув засова.
- Мабуть добре проголодались, звернулась мати до Василька й Пилипа.
- Ні, ми, знаєте... було заговорив Василько.
- Мати розвернула запаску й поставила перед хлопцями миску.
- З'їжте гарячого, ато ви зовсім охляли!
- Вона дивилась на Василька. Він був блідий, блідий, з чорними кругами під очами. Хлопці їли, а Тимко й Роман думали.
- А у вас є батьки? запитала стара.
- У мене є батько, матір і брат, відповів Василько.
- А в мене тільки одна сестра молодша — з сумом у голосі озвався Пилип і повісив голову.
- Стара витирала запаскою очі.
- Після довгої розмови товариші згодились зупинитись у селі для праці, організовувати боротьбу зі шляхтою.
- Не маємо права, товариші, покидати свій край тоді, коли наші працюючі стогнуть під шляхетським ярмом, говорив Роман.
- Так, ми повинні залишитись тут, щоб боротись і підготовляти боротьбу зі шляхтою, відповів Василько.
- На другий день селяни помітили в селі двох наймитів: одного у Тимка, а другого у Романа.
- Що це за хлопці, питали вони один одного.
- Хто його знає, балакають по-нашому!

Одного темного зимового вечора Василько з Романом почали кудись лагодитись.

Де це ви, запитала злякано мати.

— Підемо до Тимка погуляємо трохи, бо вже надокучило сидіти дома, відповів Роман.

Але серце материне чуло, що не до Тимка йде він, а десь в інше місце.

— Вже, сьогодні не ходи, сину, благаючи промовила вона й підійшла до нього. — Не ходи!

У Романа промайнула думка, „щоб не опізнитись“.

— Пішли, звернувся він до Василька й вони вийшли.

Мати подивилась услід.

— Не побороть вам, сину, тих панів!

Роман і Василько вийшли на вулицю.

— На, щось подав Роман Василькові.

Той взяв холодну сталеву річ і заховав у кешеню.

— Він набитий?

— Всі п'ять у ньому!

Пройшовши кілька дворів, вони повернули в бік.

— Добре, що снігом мете, позамітає слід, зауважив Василько.

Перед ними стояв ліс. Товариші на хвилину зупинились.

— Ага, онде й дуб, орієнтувавсь Роман, там буде доріжка, яка доведе нас до гайового.

Товариші рушили.

— Пу-гу, пу-гу, почулось в гущавині лісу.

— Це наші перекликаються, зауважив Роман.

Василько поклав два пальці в рота й свиснув два рази. Далеко десь луною просвистіло також два рази.

— Є, в один голос промовили Василько з Романом і збільшили крока.

— Хто йде?

— Свої!

— Підходь!

Василько з Романом підійшли ближче.

— Гасло?

— Воля!

— Заходь!

Біля невеличкої старої хатини гайового стояло з 15 темних постатів.

— Василько з Романом ідуть, зрадів хтось і всі рушили їм на зустріч.

— Доброго вечора вам!

— Доброго здоров'я!

З хати вийшов Тимко.

— Здається, що всі вже!

— Ні, ще не всі, озвався один парубок, ще немає трьох хлопців, щоб часом не зблудили!

— Ми зійшлися тут, сьогодні, щоб винести вирок шляхті за ті кривди, які вона чинила й чинить над нашим трудящим людям. Ми...

До хати увійшли останніх три товариша.

Пан Залевський так замучив себе нервуванням, галасуючи на прислужників, що тепер лежав у м'якому кріслі й пихтів, наче діжка з розчином.

— Сьогодні „wilia“ й тому в будинкові повним темпом мили, чистили, витирали.

Пані Залевська також лежала в кріслі й служниця давала їй щось нюхати з пляшечки.

Пан Залевський є найбагатіший на всю околицю „пан“. В нього є чотири фільварки й дві дочки. Старший 19 років, а молодший 17. Тепер їх вдома не було, вони поїхали до Тарнополя, щоб закупити, що треба для свята, й... Під вечір вони повертались до фільварку не сами. З лівого боку біля старшої, панни Мані сидів, охопивши її щільно за талію, пан поручник Кучинський.

Молодшу звали панною Кшисею.

— Ой, раптово, скрикнула панна Маня.

„Со з раппа“, злякано запитав поручник.

— Там більшовик!

Панна Маня закрила одною рукою очі, а другою показала вбік. По спині поручника перебіг морозець. Він вхопився за револьвера.

— Та тож пень, засміялась панна Кшися.

І справді, то був трошки більше од звичайного, зрізаний пень.

— „А пся крев“, подумав поручник „Богу дзеньки“.

— Хіба можна боятись чого-б то не було, коли я їду з панною?

— Хе-хе, в моєму револьвері—ще старчить куль, щоб розтрошити лоба якомусь більшовикові, зухвало заговорив він.

Панна Маня подивилась на нього, закотила очі догори й нахилила голову на плече поручника, на якому лежав срібний погон і на ньому світилась одна зірка.

Пан Залевський наказав себе вимити добре, надів нове вбрання, подививсь у свічадо й послав служницю подивитись, чи не приїхав хтось часом.

У прийомній сиділи пан probószcz з органістою.

Мені здається раніе księże, що ми тут добре вілію справимо!

— Усі шанси за те, згодився ksiadz.

— О, ще хтось приїхав, аж підскаочив органіста.

І дійсно, під ганок в'їхали сани й до вітальні вбігло двоє панночок і поручник.

Ксьондз і органіста встали.

— Dobrywieszór rapowie! ¹⁾ — привітались панночки.

Ксьондз з органістою низько вклонились.

— Dobrywieszór, dobrywieszór, dzien Dobry, заговорили вони.

— Будьте знайомі вказала панна Маня на поручника.

— Поручник Кучинський, брязкнув острогами той.

— Дуже приємно, дуже приємно!

Панна Мана й Кшися пішли до своїх кімнат, а гості залишились розмовлять у вітальні.

¹⁾ Добрий вечір, панове!

— У вітальні є якийсь пан поручник, пан proboszcz ¹⁾ і пан органіста.

— Добре, промичав пан Залевський, встав і пішов до приймальної приймати гостей.

20

Тихо вийшли хлопці з хати гайового й пішли ще тихіше лісовою доріжкою. Поперед усіх ішли Василько, Роман і Тимко. Біля них не відстає Пилип.

— Палац стоїть за версту від села, а лісом ми підійдемо до самого панського парку, говорив до Василька Роман.

— Он бачиш світ у п'ятьох вікнах підряд?

— Бачу!

— Так це панський будинок!

— А чогось то він так освітлений?

— А ти й не знаєш, сьогодні - ж католицька вілія, поінформував хтось з-заду.

— Справимо ми їм вілію, додав другий.

— Хлопці, ша, почулось спереду.— Стій!

Усі зійшлись до купи й зупинились. Треба було орієнтуватись на місці.

П'ятнацять чоловік мали йти до палацу, розділившись на три групи. Кожна група йшла під керівництвом одного товариша. Решта, три чоловіка, мали запалити клуню з сіном.

— Все рівно воно йде для польської армії!

Мело снігом і було темно.

21

Пани вже таки добре випили з різних пляшок. Пан Залевський, proboszcz і органіста вже не держались на ногах і щось кумекали, лежучи в кріслах. Один поручник, не дивлячись на те, що випив найбільше, ще державсь на ногах.

Niech żyje Polska ²⁾, галасав він. -- Смерть бандитам, українцям, більшовикам!

— „Який він хоробрий“, думала панна Маня й всміхалась кокетуючи очами.

„Гарний буде зять“, думала пані Залевська.

Кшися з заздрістю дивилась на сестру.

— Панове, ви знаєте, скільки я загнав на той світ тих узурпаторів, гукнув поручник, скося поглядаючи на Маню.

— О-о-о, мабуть чимало? в один голос протягли ксьондз і органіста.

— Чим більше, тим краще, промичав пан Залевський.

Поручник подививсь навкруги. Усі дивились на нього й чекали, як найбільшої цифри.

¹⁾ Піп (ксьондз).

²⁾ Хай живе Польща.

Поручник зробив належну позу, причому він витяг високо шию, підняв угору руку, кивнув пальцем і урочисто промовив:

Вісім тисяч з половиною!

— Wiwat! — загули всі й заляпали в долоні.

До покоїв убіг льокай.

— Проще пана, заговорив він перелякано.

— So tobie, призириливо спитав пан Залевський.

Усі повернулись до льокая.

На фільварку вогонь, сповістив той.

— Цо, цо? перепитав пан і хотів підвестись, але його ноги не слухались.

Те-ж саме проробили й ксьондз з органістою.

Один поручник вихопив револьвера й наважився йти до дверей, але панна Маня вхопила його за руку.

— Де пан піде? запитала вона перелякано.

— Піду шукати винуватців!

— Нехай горить, з-за одної клуні, не варто псувати собі свята!

Недалеко почувся стріл і до покою вбіг другий льокай.

— Poso latacis, розсердився пан.

— Там, там! льокай показав рукою на вікно. — Бандити!

— Jakis bandyci, гукнув пан, але в той час почувлись раз-по-раз два стріли. Усі збігли й вирячили очі, дивились безпорадно один на одного.

Панна Маня притулилась до поручника, але той враз схопився й побіг до дверей.

— Я їм покажу тим більшовикам, махнув він револьвером у повітрі й подумав: „А do cholery jasnej, щоб хоч самому втікти“.

Усі заклали біля стола. Втретє почувся стріл майже під самим будинком.

— A dla boga, скрикнули всі й почали тікати, хто, як міг в різні боки. Пан Залевський зсунувся на підлогу й рачки заліз під стола. Туди-ж таким-же способом заховались і ксьондз з органістою. Пані з паннами повтікали до своїх кімнат, позамикались і позалазили під ліжка.

Поручник вибіг на ганок. „Куди втікати?“ перенеслось у його голові. З боку чорніли куші. „Туди“, подумав і побіг до них.

Василько стояв за кущем і бачив, як поручник вибіг з палацу.

— Єсть один, прошепотів він.

Поручник наблизився до куща.

— Стій, гукнув Василько й виступив наперед.

Поручник на мить остовпенів. Але в ту-ж хвилину його рука з револьвером піднялась. Палець натис на курок, та в той мент щось сильно вдарило його й револьвер випав з руки. Василько оглянувся. В темноті він пізнав Пилипа.

— Дякую! Заберіть його, звернувся він до товаришів і пішов до палацу.

Навкруги кілком сходились хлопці.

Коли на другий день ранком пані з панночками повилазили з-під ліжок, де вони пробули цілу ніч, і одна за другою ввійшли до їдальні, жах огорнув їх усіх. У м'яких кріслах лежали пан Залевський,

ксьондз і органіста мертві, а на грудях у них чорніла в ранах застигла кров. На стіні було написано:

„Кров ваша, за кров Українських трудящих“.

22

„На маєток пана Залевського в ніч на 25/XII напали бандити. Було спалено цілий маєток. Пана Залевського й гостей пана proboszcza й органістого забито на смерть. При вбивстві, як видно по трупах, бандити вживали найдикіших засобів вбивства. Все тіло порубано на куси, залишились живими якімсь дивом тільки ясна пані Залевська з двома паннами“ — сповіщалося на другий день в газетах. „Поручник пан Кучинський, що був під той час там, загинув без вісти“. На місце надіслані карні частини, і слідство вияснить докладніше суть справи!“

— „Rap czytal, питав шляхтич свого сусіда, що приїхав до нього з газетою під рукою.

— A dla boga, що - то робиться! Од того бидла можна всього сподіватись! Сьогодні там це сталося, а завтра в нас!

— Але туди надіслані карні загони, вони виловлять усіх бандитів, відповів той.

— Со - со, перепитав перший.

— Кажу, що наші відділи карні їх переловлять!

Шляхтич підійшов до свого сусіда й на вухо прошепотів:

— „Бандити, то всі українці, все тутешнє населення!“

23

Вертались хлопці лісом і вітер замітав снігом їх слід. Коли зайшли в гущу ліса, передні зупинились.

— Ведіть сюди офіцера, сказав Роман, подивимось, що то за птиця? Темну постать підвели ближче.

— Засвіти - но сірника, треба подивитись, якого він чину!

Хлопці оточили постать. Черкнув сірник і перед очі всіх став блідий поручник, пан Кучинський. Сірник потух.

— Дайте - но ще одного, попросив Василько.

Ще раз черкнув сірник і Василько міг добре побачити знайоме йому обличчя. Поручник струснувся й зблід ще більше.

— Не бійтесь, пане, я вас бити не буду, як це ви робили зі мною! Хоча й ми дикіші, але в нас, мужиків, є більше чемности, ніж у вас, шляхти!

— Ти його знаєш, запитав Василька Тимко.

— Так, це той кат, що замордував мого товариша — Дмитра!

— Це слідчий з охоронки! Це той, на кому лежать тисячі смертей трудящих!

Поручник заточився, але дві пари рук його піддержали.

„Бачте, у вас, пане, немає навіть сміливости встояти перед нами. Я - ж вас не б'ю, як це ви робили зі мною!“

— Нема часу, Василько, заговорив Роман, розбалакувати з ним! Нам час розходитись, кінчай!

За поручником стояв Пилип. Він також добре знав того славного пана Кучинського. „Що з ним довго розмовляти“, подумав він, зняв bagneta зі свого карабіна і якось наче ненароком всадив його межі плечі поручникові.

Той ойкнув й покотився лантухом долу.

24

Того-ж таки дня в село приїхало 30 кінних жовнірів на чолі з двома офіцерами. Було скликано сходку, коли зійшлось усе село, жовніри вишикували селян у один ряд і тоді рижий поручник почав промову.

— Ви, більшовики, пся ваша мати, бандити? Ви ограбували маєток пана Залевського, ви спалили клуню з сіном! Ви, пся ваша кров забили пана Залевського й пана probòszcza...

Селяни стояли нерухомо й, низько нагнувши голови, слухали.

— Ми, прошу пана, нічого не знаємо, обізвався якийсь сміливий.

— Który to¹⁾, запитав поручник.

— Ось цей, показав жовнір.

Das mi dwadzieścia piec!²⁾

Сміливого розложили тут-же перед усіма, зняли штани й всипали двацять п'ять нагаїв. Поручник продовжував балакати.

— За майно, що згоріло, ми візьмемо ваше майно! За смерть одного нашого, ми розстріляємо кожного п'ятого з по-між вас!

— Нехай пан дозволить і нам сказати в свій захист кілька слів, озвався хтось.

— A psia mac³⁾, гукнув посинівши поручник і пострілом з револьвера повалив на сніг того, що обізвався.

— Гу-у-у, заревла лава, але в той момент поручник щось верескнув і жовніри наставили на селян карабіни.

— Не з місця, гукнув офіцер. — Рахуй, звернувся він до другого офіцера.

Той виняв з кабури револьвера, поглянів набої й підійшов до селян.

— Raz, dwa, trzy...

25

Василько з Романом ходили по хаті мовчки й думали:

„Що робити“.

„Перцю підсипати їм“, думав Роман, війська пришлють, тоді ще гірше буде“.

„Ну, добре, думав Василько припустимо ми їх тепер розіб'ємо, а далі що?“

¹⁾ Котрий це.

²⁾ Дати йому двацять п'ять.

³⁾ А пся мати.

— Товариші, вбїг до хати Тимко, — там на майдані вже одному всипали 25, а одного забили. Кожного п'ятого з по- між них чекає смерть!

— Дай знати хлопцям, вирішив Василько.

— Клич, згодився Роман.

— Нам баритись тут не можна!

Василько з Романом хутко одяглись.

— Прощайте, мамо, звернувся Роман до матери, що була в другій кімнаті.

— Де ти йдеш, сину, запитала вона й сіла, сили не вдержали її. Вона серцем почувала, що її єдиний син зібрався на щось страшне.

Роман поцілував матір в чоло й вони вийшли. Біля воріт стояв Пилип.

— У ліс?

— Так!

26

— Почекай, зупинив офіцер свого колегу.

Молодший офіцер підійшов до нього.

— Слухай, чи не краще буде, коли ми цих собак заженемо на фільварок, дорогою ми їх трошки погріємо, а там може й видадуть винуватців, запропонував рижий офіцер.

— Гаразд, згодився той і вони сіли на коней.

Селян вишикували по два в ряд і оточили навкруги.

— Руш, подав команду офіцер і натовп рушив.

З хат вибігали жінки, матері, діти. Плакали, ломили руки. Деякі намагались пробратись по- між кіньми до своїх чоловіків, дітей, але жовніри напірали на них і били шаблями.

— Нема на вас прокляття, махали руками молодіці.

Сумно посувалась процесія до фільварку, а за нею з плачем ішов натовп жінок. У селі залишився труп і розпач.

27

— Товариші, звернувся Василько до натовпу, настав час одверто сказати ворогові свою думку й свої бажання! — Досить знущатись над трудящим українським людом! На наші слова вони відповідають кулями! Тисячі, й сьогоднішній факт показали нам, що боротись зі шляхтою словом не можна!

З нею треба боротись тільки ось цим! Він показав на рушницю. За смерть ми повинні відповідати смертю, за кров кров'ю!

— Так веди-ж нас, товаришу, ще в нас старчить відваги, щоб стати до пана лицем до лица, загули хлопці.

— А може в кого із вас не старчить стільки сили волі, щоб кинути родину свою? Той може покинути нас зараз!

— Таких немає по- між нас! І бути не повинно, озвався Тимко й його очі горіли вогнем.

Трицять рук міцно стискали зброю. Навкруги шумів ліс, в селі вили собаки.

— Стій, розрізав тишу окрик.

— Со takiego, здригнулись офіцери й подивилися один на одного. За кільканацять кроків з-за куща вийшов Василько й Тимко.

— Ні з місця!

Рудий офіцер озирнувся.

— Oddzial, зіверещав він, але в той час у кущах луснув постріл він схилився спочатку коневі на шию, а після ненароком злетів долу.

Другий поручник раптово повернув коня, і вп'явся острогами в боки, той скочив, але друга куля звалила й його.

Офіцер завовтузивсь під конем. Жовніри було вхопились за шаблі, але побачивши своїх офіцерів долу, повернули коні й вихрем понеслися назад.

Селяни так зраділи своєму визволенню, що довго не могли опам'ятатись.

Вони дивились один на одного.

— Що це з нами?

З кущів вийшло 30 озброєних людей.

— Дивіт-но, це наші хлопці, гукнув хтось.

— А й справді!

Всі побігли до них. Жінки й діти, що йшли віддалі враз зупинились.

— Ой, до нас жовніри їдуть, тікаймо гукнув хтось і всі кинулись тікати в різні боки.

Але не довго вони бігли. Жовніри не гналися за ними, а їхали просто дорогою, поганяючи коней.

— Вони чогось тікають!

Під лісом озброєні люди цілувались з селянами.

Пилип стояв осторонь і дивився, як під конем вовтузивсь офіцер. Ось він уже витяг ногу, озирнувся навкруги й пригнувшись підскоки побіг до лісу.

„Не втечеш“, подумав Пилип, набив патрона й націливсь.

— Ой, хлопці, панок наш утік, схопились у натовпі.

Але в той час луснуло в повітрі, й офіцер брикнувши зайчиком, завовтузивсь на снігу.

— Єсть!

Шляхом бігли селянки, радісно галасуючи й розмахуючи руками.

— Та-ла-ла-ла...

Була радість і всі цілувались.

„Ой, чи пан, чи пропав,

Двічі не вмирати!

Гей, ну - те хлопці до зброї“...

Було вже за половину зими, а сек ще не від'їжджав з села. Впевненість у тому, що пакунок у селі й надія на те, що йому вдасться його відшукати держали його тут. Він тримав постійний зв'язок з Тарнополем і Львовом, через певних людей. Звідтіля він одержував

інформації й гроші. Яких тільки заходів він не вживав, щоб дізнатись про пакунок.

Не раз підкупав він селян, не раз напував їх, але витягти з них не вдалось нічого. Селяни брали гроші, пили горілку; обіцяли вивідати у Антона, але замість того вони сповіщали його про наміри сека. А секові говорили, що Антін мабуть спалив пакунка, бо нічого не говорять.

„Ну ну, cholery“¹⁾, думав він. „Хоть потріскаєте, а свого я доб'юсь“.

Якось раз до пана Квятковського заїхав з сусіднього села ксьондз. Сек познайомився з ним і в час розмови в нього виникла гарна думка:

„А чи не використати-б мені його? Він повів розмови в потрібному для нього напрямку.“

— Пан пробуш, здається, давно вже тут живе, коли знає так місцеві звичаї?

— О ні, недавно я приїхав у цю парафію, але мене парафіяни поважають і...

— У пана мабуть тут є добрі знайомі?

— Так! У мене є добрий знайомий, місцевий грецько-католицький пробуш.

— І пан з...

— Нічого, нічого, перебив ксьондз, це людина надійна, це людина навіть більш, ніж надійна!

— Так, протягнув сек і подумав „натрапив“. — То ви кажете, що він навіть більш, ніж надійний.

— Я гадаю, що він не відмовиться стати панові до послуг, коли в тому буде потреба!

Сек попросив ксьондза познайомити його з місцевим грецько-католицьким пробушем.

30

Одного разу сек одержав через невідому людину листа.

Пане Х...

Ваше прохання мені вдалось виконати. На сповіді мати жінки відомої вам людини зізналась мені, що ті документи, про які ви говорили, знаходяться захованими у цієї-ж таки особи. Решту обіцяла стара випитати в жінки!

З пошаною пан пробош Захарейко.

Сек дочитав листа, переглянув ще раз і зложив.

— Так, зараз треба їхати! Гукнув він і вже підбіг до дверей, але зупинився. Хто спішить, той людей смішить, заговорив сам до себе й повернувся назад.

— Тактика, тактика!

Він вирішив надіслати панові пробошу грошей.

¹⁾ Ну ну, холери.

„Під страхом суду божого мені вдалось розширити перспективи! Прощу в найближчому часі заїхати до мене для кваліфікованого розв'язання справи“, коротко сповіщав пан пробощ.

Того-ж таки вечора сек сидів у отця духовного й смоктав з келеха червоне вино.

— Так-так, підтакував він.

Пан пробощ інформував сека про справу.

— Пакунок лежить за другим образом з краю праворуч, як увійти до хати, закінчив він.

— Тепер я гадаю, що моя місія скінчена!

— Так, моя вітчизна буде вам дуже вдячна, за ті послуги, які ви вчинили їй!

— На те я пастир, щоб знати, що роблять мої вівці.

Сек устав і почав збиратись.

— Що пан вже їде?

— Так, до widzenia, він подав руку пробощеві й коли прийняв, то у отця духовного в руці залишився цілий жмут паперових грошей.

Сек вийшов, а пробощ перерахував папірці. Було 374 австрійських крон.

За труди!

31

У пана Квятковського незабаром іменини і тому зараз у палаці провадиться підготовка до гучного балу, яким пан наділяв шляхетне суспільство округи що-року. Хоча й маєток було трохи знищено більшовиками, та до цієї пори він вже знов налагодився і, не дивлячись на те, що пан Квятковський раніше мався далеко краще, а ніж тепер він, поставив собі завдання, щоб цей рік нічим не відрізнявся від попередніх. Щоб зменшеною пляшкою вина не пригадувати того, що було кілька місяців тому назад, коли він мусів втікати аж до Кракова.

На кухні різали, варили, смажили, пекли.

Сусідня в окрузі шляхта облизувалась, чекаючи запрошення на бал. Думка про ті вина й лікери, що будуть випиті на балу, заставляла їх десятій раз дивитись на календар і чухати потилицю.

Сек також готовився. До панових менин він поставив собі за мету дістати ті документи, задля яких він стільки тут сидів.

— Я мушу це зробити, вирішив він і взявся до праці.

По-перше, він остаточно взнав, де захований пакунок, а, по-друге— виробив план якби його дістати. За обідом сек ненароком запитав пана Квятковського.

— Я чув, що вам потрібна пара коней і чоловік, щоб поїхати до міста?

— Так, мені до зарізу треба, заклопотано відповів той. Але мої всі зайняті!

— Прощу найняти того хлопа, хай їде. Того й мені потрібно. Пан Квятковський догадався в чім річ і погодивсь. На другий день Антін виїжджав до міста.

— Ти тут дивись, стара, щоб часом той пакунок не дівся де! Він показав на образи.

Антін їхав до міста, а думкою крутився біля пакунку, що лежав за образом. Йому все здавалось, що тут щось діється. „І чого-то мене пан найняв, чому не когось іншого“, думав він, а коні несли його все далі й далі.

У той час у нього в хаті сидів сек й розмовляв з Оришкою.

„Чого-б це він прийшов?“, думала Оришка, скося поглядаючи на сека.

Той спокійно сидів і розмовляв. Івася не було, він побіг до школи. Коли нараз у вікно постукали.

— Пані госпося, а йдїть-но сюди на хвилинку, почула Оришка крізь вікно й побігла не думаючи з хати.

Враз секові очі хижо засвітилися. Він зірвався з місця й, якось покрадки, всадив руку за образ.

— Є, зрадив він і щось гаряче розлилось по його тілі.

У руці був той пакунок, на здобуття якого він загубив стільки часу й енергії.

Двері в сінях рипнули й сек присів на старе місце.

Горпина вийшла до хати й підозріло глянула на сека. Той спокійно сидів.

„І чого йому вмене треба“, думала Оришка.

— Зоставайтесь здорові, тихо сказав сек, встав і вийшов.

— Ідїть здорові, відповіла Оришка.

І коли сек вже був на вулиці, підбігла до образа.

— Ой, що-ж мені тепер скаже Антін! — Матінко божа, це-ж він пакунок вкрав!

Вона кинулась до дверей.

— Що це з тобою, доню, налякано запитала мати, входячи до хати.

— Може що сталось? боронь боже. „Може корова здохла або свиня“, подумала вона.

— Антонового пакунка вкрав цей панич. — Що мені тепер скаже Антін, як приїде?

— Ум-м, я гадала, що тут і справді щось сталось, а це... дурниця! Скажеш, що нічого не знаєш і не бачила, от і все!

Оришка заспокоїлась. І коли пізно ніччю приїхав Антін, помацавши за образом, запитав, де вона діла пакунка, вона відповіла:

— Хіба я мала за роботою час пильнувати твого пакунка?

Антін зрозумів, що тут винна не вона, а він, що дав себе одурити панові.

Уночі Антона заарештували якісь невідомі люди.

Не дивлячись на те, що погані вістки носились по окрузі, на баль до пана Квятковського з'їхалось все шляхетне суспільство.

І хоча мороз і перебігав по шляхетській спині, коли десь на дорозі зустрічався якийсь хлоп, „бандит“ думав шляхтич, але їхав на смачний обід і старі вина.

Пан Квятковський сидів посеред столу, заставленого розмаїтими присмаками й винами.

„Так, наче за часів конфедерації“, подумав він, налив срібний, кимсь подарований йому, келих вина й встав.

Це-ж зробили й всі гості.

— Панове, заричав пан Квятковський, сьогоднішній день ми маємо знову змогу згадати славні часи конфедерації. Сьогодні, коли я святкую свою п'ядесят першу річницю, я говорю, як це я говорив завжди „Niech żyje Polska“! ¹⁾ Він ще щось хотів сказати, але його тупий розум не підказав йому нічого. Він зняв келиха догори й гукнув: Wiwat! ²⁾ Niech żyje, niech żyje! ³⁾ Wiwat, закричали гості й ковтнули червоне, як кров вино.

— Wiwat!

Сек вичекав моменту, вийняв з кешені потрібні документи, кашлянув у руку, оглянув усіх гостей і урочисто промовив:

— Панове!

Усі повернулись до нього.

— Нехай цей урочистий момент п'ядесят першої річниці здоров'я ясного пана, буде моментом перемоги шляхетства польського над тим русинським бид... Він хотів сказати бидлом, але зупинився.— Хлопом, додав він.— Отже, я, вітаючи ясного пана, підношу йому, як ознаку того, більшовицькі документи, які мені сьогодні вдалось вирвати з рук русинів.

Він показав усім документи.

— Wiwat, wiwat, заревла шляхта й, підбігши зняла сека на руках догори.

Інші теж саме робили з паном Квятковським.

— Руки догори, гукнув Василько, вбігши до їдальні, але шляхта того не помітила.

— Wiwat, wiwat, гукала вона.

За Васильком ввалилось іще чоловік десять озброєних хлопців.

Сек, якого піднімали на руках перший помітив озброєних людей, але не осмілившись кричати, бо кілька дул дивилось на нього.

Василько зняв догори револьвера й стрілив. Шляхта зразу повернулась.

— A dla boga ⁴⁾!.. простогнали всі.

— Руки до гори, повторив Василько.

Дами й паненки ойкнули й попадали до м'яких крісел.

На ранок палац дотлівав у вогні, а разом з ним дотлівали жертви народньої помсти, постріляні рубі тіла шляхти.

— Слухай, я знаю, що мене й таких як я, чекає у вас! Отже-ж перед смертю я тобі, як гоноровий шляхтич хочу сказати! Ви поборете!

¹⁾ Хай живе Польща!

²⁾ Слава.

³⁾ Хай живе, хай живе!

⁴⁾ А для бога.

Але ще довго доведеться вам з нами змагатись, бо ми розумні, і уміємо вас ошукувати!

— Ти нам про те не говори, що буде, ми й сами це знаємо! Ти відповідай на питання, чого ти тут сидів? запитав Василько.

— Поки в мені ще є дух і гонор польського шляхтича, я тобі не скажу ані слова, твердо відповів сек.

— А коли-б ми тебе випустили? м'яко запитав Роман.

— Я вас не випускав і знаю добре, що й ви мене не випустите!

— Обшукайте його, звернувся Василько до Пилипа.

Той підійшов до сека.

— Підійми догори руки!

Пилип всадив у кишеню руку й витяг нотатку й якісь папери.

В інших кешенях було порожньо.

Василько нотатку всадив собі в кишеню, а папери хутко переглянув.

„Комуністична партія Східньої Галичини“, прочитав він.

— А-а-а-а, вирвалось у нього й він кинувся до сека.

— Де решта? говори де решта? Де?

Сек мовчав.

— Так он чого ти тут сидів. Говори, де ти дів решту паперів, напирав Василько.

— Вони там залишились, з усмішкою відповів сек. — Можете заспокоїтись! До цієї пори вони вже згоріли!

Також, як і поручникові Кучинському Пилип всадив свого багнета межі плечі секові. Також, як і поручник сек ойкнув і впав на сніг.

У Василька в руках був клаптик паперу, який говорив за пакунок.

35

Газети вимагали від уряду помсти за смерть і за ті безчинства, які чинила банда на східніх кресах.

„Сьогодні там, а завтра ця зараза може перекинутись і до нас“, говорилося в керівничих колах.

Нарешті уряд надав надзвичайних уповноважень генералові Сікорському й в Галичину було надіслано надійні частини армії.

— Погана справа, говорив Василько до товаришів, досі ми мали справу з поодинокими людьми та малими загонами жандармерії! Тепер нам доведеться мати справу з регулярними частинами польської армії. Отже я хотів-би, щоб ми над цим питанням подумали, бо справа ця дуже серйозна. На загальне повстання надіятись поки-що немає рації. Правда, до нас прилучуються й хочать прилучитись поодинокі товариші, але того мало! В нас немає ні зброї, ми не можемо мати постійного місця і кінець-кінцем ми тільки мерзнемо й потроху падаємо під кулями ворога. Я, товариші, пропоную припинити свою діяльність на деякий час і перейти на радянську Україну! Ми вже шляхті дали знати, що ми також вміємо...

Недалеко залопотіли кінські копити.

Почувся оклик і три стріли розрізали тишу. Усі вхопились за зброю й побігли в двері за Васильком. З-за кущів у чвал виїхало три

вершники. Василько націливсь і стрільнув. Два улани повернули назад, а один лантухом злетів з коня.

„Регулярні“, вирішили хлопці, приглядаючись до забитого улана. Недалеко почулось кілька стрілів.

36

Темної ночі підійшло їх до Збруча тільки чотирі. Решта полягла в нерівній боротьбі з регулярними.

— Стій, хлопці, зупинивсь Василько. — Тут недалеко має бути варта!

З ним ішли Пилип, Тимко й Роман. Вони зупинились і оглянулись назад. Було темно й тихо.

„Прощай дорогий наш рідній краю! Ми примушені тебе покинути у таку лиху годину. Ми кидаємо тебе тільки з тією думкою, що в найскоршому часі ми вернемося в регулярних лавах на твої поля з тисячами трудящих, з червоними прапорами й принесемо тобі визволення. Пробач нам наш краю, що за своєю безсилістю ми може вчинили тобі лиха! Але це лихо тимчасове. За те шляхта довго буде пам'ятати, що українські трудящі можуть стати колись і розчавити її між своїми нігтями, як тую вошу! Бо тому ми були початок і ті шіснацять трупів, що лягли в нерівному бої, лягли, як підвалина майбутнього загального повстання трудящих! Прощай!

— Stoј, kto idzie, гукнув жовнір, але замість відповіді його вухо спіймало кулю.

Десь далеко почулось кілька стрілів.

Чотирі тіні переходили Збруч.

— Стій, хто йде!

18 січня 1925 р. Київ!